

*Нікітін В. В.,**доктор юридичних наук,**завідувач кафедри права та публічного управління**Київського національного університету будівництва і архітектури**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6915-6319>*

ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу захисту прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства в умовах дії правового режиму воєнного стану. Метою є теоретико-прикладне обґрунтування ролі адміністративної юстиції як ключового інструмента забезпечення доступу до правосуддя та відновлення порушених прав військовослужбовців, зокрема соціальних. На основі чинного законодавства України (Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України, закони № 2011-ХІІ та № 389-VІІІ) і сучасних наукових досліджень здійснено розмежування понять «соціальний захист» та «правовий (адміністративно-правовий) захист» військовослужбовців; запропоновано доктринальний підхід до визначення предмета й меж адміністративної юрисдикції у спорах із суб'єктами владних повноважень у сфері проходження служби, грошового забезпечення, пільг та одноразових виплат. Висвітлено особливості доказування, типізації справ та застосування зразкових рішень, процесуальні інструменти забезпечення доказів, а також значення електронного судочинства та територіальної підсудності за місцем проживання позивача в умовах безпекових викликів. Окрему увагу приділено рекомендаціям щодо процесуальної поведінки позивача й належної взаємодії з органами військового управління для витребування документів. У підсумку сформульовано пропозиції щодо усунення законодавчих колізій у сфері соціальних виплат, підвищення визначеності правових стандартів і посилення гарантій доступу до правосуддя для військовослужбовців під час війни.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, військовослужбовець, правосуддя, воєнний стан, доступ до правосуддя, соціальні права, грошове забезпечення, пільги, одноразова допомога, доказування, зразкова справа, електронне судочинство, територіальна підсудність, забезпечення доказів, суб'єкт владних повноважень.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила безпрецедентні трансформації публічно-правових відносин, у тому числі механізмів судового захисту прав військовослужбовців. Умови воєнного стану не тільки підвищують навантаження на військову організацію держави, а й істотно ускладнюють реалізацію конституційних прав та свобод, що потребує дієвих, практично орієнтованих рішень у площині адміністративної юстиції. Центральне місце серед таких рішень займає забезпечення безперервності доступу до суду та реальної можливості відновлення порушених прав, незважаючи на обмеження, притаманні надзвичайним правовим режимам [2, с. 474–476].

Адміністративне судочинство в Україні виконує функцію інституційної протидії потенційному домінуванню виконавчої влади в кризових умовах, дозволяючи індивіду захищати свої права від рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних

повноважень. Під час війни роль адміністративних судів набуває додаткової ваги: їх рішення не тільки відновлюють суб'єктивні права, а й формують належну правореалізаційну практику для органів публічної влади, посилюючи легітимність державних рішень і підтримуючи суспільну довіру до інститутів влади.

Водночас на практиці виникає складний комплекс проблем, які впливають на ефективність адміністративної юстиції щодо спорів військовослужбовців: безпекові ризики для учасників процесу та судів; територіальна доступність; процесуальні перешкоди, зокрема дотримання строків і збирання доказів у бойових умовах; потреба в оперативному витребуванні документів із військових частин; застосування спрощених процедур із збереженням стандартів справедливого суду. Ці виклики вимагають переосмислення процесуальних інструментів КАС України, посилення електронних сервісів, а також чіткого розмежування між «соціальним захистом» як системою гарантій матеріального забезпечення та «правовим (адміністративно-правовим) захистом» як процедурою судового відновлення порушених прав.

Сучасні наукові дослідження висвітлюють як концептуальні, так і прикладні аспекти цієї проблематики. Зокрема, виокремлюється теза про безперервність функціонування судової системи як умову збереження верховенства права під час надзвичайних станів і про визначальну роль адміністративної юстиції у забезпеченні доступу до правосуддя для громадян і військовослужбовців [2, с. 474–476]. Доповнюючи цей підхід, новітні праці акцентують на відмежуванні соціального та правового захисту військовослужбовців, підкреслюючи, що перший стосується спектру гарантій матеріального, медичного, житлового забезпечення, тоді як другий – інституційних і процедурних гарантій судового захисту від протиправних посягань під час служби [1, с. 253–257].

Таке доктринальне розмежування важливе не лише теоретично: воно визначає процесуальну стратегію позивача у спорах із суб'єктами владних повноважень. Якщо соціальні гарантії окреслюють зміст належного забезпечення (грошового утримання, пільг, одноразових виплат, медичної та реабілітаційної допомоги, житла), то правовий захист задає маршрут їх реалізації у випадку порушення – через адміністративний позов, особливості доказування, можливість типізації спору та врахування зразкових рішень Верховного Суду, спрощене чи письмове провадження, а також інструменти забезпечення доказів. Систематизація цих елементів дозволяє сформувати практичний «процесуальний профіль» справ військовослужбовців, спрямований на досягнення ефективного та своєчасного судового захисту.

Нормативна основа дослідження складається з положень Конституції України (ст. 3, 8, 55, 64), що встановлюють людину, її права і свободи найвищою соціальною цінністю та гарантують

право на судовий захист; норм КАС України, які визначають юрисдикцію адміністративних судів, правила підсудності за місцем проживання, розподіл обов'язку доказування, види проваджень і засоби доказування; Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», що встановлює систему соціальних гарантій і компетенцію органів, відповідальних за їх призначення; Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який задає рамки надзвичайного правового режиму. Саме на перетині цих актів формується процесуальний механізм відновлення порушених прав військовослужбовців, який буде розкрито в подальших розділах статті [4; 5; 6; 7].

Додаткову аналітичну базу становлять праці, присвячені безпосередньо специфіці судового захисту соціальних прав військовослужбовців в адміністративному судочинстві: у них виокремлено особливості доказування, підсудності, статусу типової справи й значення зразкових рішень, а також надано практичні рекомендації щодо заяв про забезпечення доказів і призначення судово-медичних експертиз для встановлення причинного зв'язку між пораненнями та інвалідністю, що безпосередньо впливають на обсяг соціальних виплат [3, с. 33-40].

Актуальність теми. Правовий режим воєнного стану радикально змінює контекст реалізації та захисту публічних суб'єктивних прав, особливо – прав військовослужбовців, котрі перебувають у постійному взаємодії з органами публічної адміністрації. Це зумовлює суттєве зростання кількості публічно-правових спорів щодо грошового забезпечення, пільг, одноразових виплат, медико-реабілітаційних гарантій, а також процедурних рішень командування. У таких спорах саме адміністративне судочинство виступає «вузловим» механізмом відновлення порушених прав, підтримання принципу верховенства права та інституційної довіри до органів державної влади. Додатковими чинниками актуалізації є: безпекові ризики та територіальна мобільність учасників процесу; утруднений доступ до доказової бази (відомостей про проходження служби, довідок про грошове забезпечення); потреба в оперативному застосуванні спрощених процедур і електронних сервісів суду. Системне опрацювання цих викликів вимагає не лише технічних рішень, а й доктринальної визначеності щодо меж адміністративної юрисдикції у спорах військовослужбовців та єдиних підходів до стандартів доказування і підсудності [2, с. 474-476].

Паралельно діє спеціальний режим конституційно-правових обмежень, який не може нівелювати гарантії доступу до правосуддя для військовослужбовців: законодавець має забезпечити баланс між потребами оборони та невід'ємними процесуальними гарантіями особи. Саме тому належне застосування Закону «Про правовий режим воєнного стану» у поєднанні з процесуальними інструментами Кодексу адміністративного судочинства України є критично важливим для реальності та ефективності судового захисту під час війни [7].

Отже, актуальність теми зумовлена одночасно: (а) зростанням масиву публічно-правових спорів за участю військовослужбовців у період війни; (б) потребою забезпечити реальний доступ до правосуддя за умов безпекових ризиків та логістичних бар'єрів; (в) необхідності системно впорядкувати процесуальні стратегії захисту прав із урахуванням чинних норм і судової практики. Саме цим потребам відповідає пропоноване дослідження, яке поєднує концептуальний аналіз і прикладні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності адміністративного судового захисту прав військовослужбовців під час війни.

Огляд останніх досліджень. У новітній українській правовій доктрині спостерігається інтенсивне осмислення ролі адміністративної юстиції як протизваги «домінуючій парадигмі» виконавчого управління в умовах війни, коли інші канали публічної участі звужені. Колтун переконливо підкреслює, що безперервність функціонування адміністративної юстиції запобігає делегітимації владних рішень, забезпечує комунікаційний «міст» між державою та суспільством і фактично є запобіжником проти правового нігілізму [2, с. 476-478].

Інший важливий сегмент наукового дискурсу присвячений розмежуванню «соціального захисту» і «правового (процедурного) захисту» військовослужбовців. Кельба С. та Теремецький В., спираючись на аналіз спеціального законодавства, доводять необхідність нормативної демаркації цих понять у профільному законі, а також уніфікації джерел визначення розмірів виплат – із перенесенням ключових параметрів із підзаконних актів у закон для підвищення правової визначеності та прогнозованості реалізації прав [1, с. 253-259].

Комплементарно до цього підходу Теремецький В., Руснак Л. і Шляховчук М. розробляють практичні процесуальні орієнтири для спорів щодо соціальних прав військових: від акценту на тягарі доказування органу влади до використання механізмів типових/зразкових справ, електронного судочинства, письмового провадження і клопотань про забезпечення доказів та судово-медичні експертизи для встановлення причинного зв'язку поранень з інвалідністю [3, с. 33-38].

Мета і завдання статті. Метою статті є сформувати цілісну доктринально-практичну модель захисту прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства під час війни, яка поєднує матеріально-правові гарантії та процесуальні механізми їх реалізації й відновлення. Досягнення цієї мети передбачає, по-перше, докладне розкриття системних ознак публічно-правових спорів за участю військовослужбовців і чітке визначення меж адміністративної юрисдикції, у тому числі щодо вимог про грошове забезпечення, пільги, компенсації та одноразові виплати. По-друге, необхідним є аналітичне узагальнення процесуальних інструментів, закріплених у Кодексі адміністративного судочинства України, з акцентом на правила підсудності (зокрема, за місцем проживання позивача), вибір спрощеного чи письмового провадження для справ, що не потребують значного обсягу судових досліджень, а також застосування інституту забезпечення доказів у ситуаціях, коли їх одержання ускладнене умовами воєнного стану [5].

По-третє, стаття спрямована на вироблення практичних підходів до доказування у спорах із суб'єктами владних повноважень: визначення релевантних джерел відомостей про проходження служби і нарахування грошового забезпечення; моделювання ефективних запитів і клопотань про витребування матеріалів з військових частин; окреслення ролі судово-медичних експертиз для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що впливають на обсяг соціальних виплат; формування стандартів використання електронних доказів і цифрових слідів взаємодії з органами публічної адміністрації. По-четверте, у межах мети передбачено типізацію найпоширеніших фабул адміністративних спорів (нарахування та виплата складових грошового забезпечення; встановлення статусів, що дають право на пільги; призначення та виплата одноразової грошової допомоги; спори, пов'язані з лікуванням і реабілітацією) із пропозиціями відповідних процесуальних стратегій – від вибору способу захисту до тактики доведення та реагування на процесуальну пасивність відповідачів.

По-п'яте, комплекс завдань включає розроблення критеріїв і алгоритмів урахування зразкових і типових рішень для забезпечення єдності судової практики, мінімізації процесуальної невизначеності та пришвидшення відновлення прав. По-шосте, стаття має запропонувати узгоджені рекомендації з удосконалення законодавства у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців – насамперед щодо уніфікації матеріальних підстав і розмірів виплат на рівні закону, зменшення регуляторної фрагментації підзаконних актів, а також посилення гарантій доступу до правосуддя через електронні сервіси та процесуальні спрощення, що не підривають стандартів справедливого суду. У такий спосіб мета й окреслені завдання утворюють взаємопов'язану рамку, здатну забезпечити не лише коректне тлумачення чинних норм, а й практичну результативність адміністративного судового захисту прав військовослужбовців у сучасних безпекових умовах.

Виклад основних положень. Захист прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства спирається на публічно-правову природу спірних правовідносин: відповідачем у цих справах виступає суб'єкт владних повноважень (міністерство, територіальні органи, командування/військові частини), а предметом – оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що впливають на реалізацію соціальних прав і статусних гарантій. У межах юрисдикції адміністративних судів концентруються спори щодо нарахування та виплати складових грошового забезпечення, призначення одноразових виплат, надання пільг, компенсацій, а також спори щодо документального підтвердження підстав для таких виплат (висновки ВЛК, довідки про проходження служби тощо). На рівні доктрини важливо підкреслити, що ці спори мають чітко виражений публічно-правовий вектор: навіть коли результатом є матеріальна виплата, спір виникає з владно-управлінського акта, а отже підлягає розгляду саме в адміністративному судочинстві [3, с. 33-35].

Конституція України гарантує право кожного на судовий захист (ст. 55), а обмеження під час воєнного стану не можуть нівелювати саму сутність доступу до правосуддя (ст. 64) [4; 7]. Процесуальний каркас забезпечує Кодекс адміністративного судочинства України, який визначає право звернення до адмінсуду, розмежовує юрисдикцію, закріплює правила територіальної підсудності (включно з можливістю звернення за місцем проживання позивача-громадянина), моделі провадження, стандарти доказування та інструменти забезпечення доказів [5]. У сучасній практиці саме поєднання конституційних гарантій і гнучких процесуальних режимів (спрощене, письмове провадження, електронне правосуддя) забезпечує реалістичність захисту прав військовослужбовців попри безпекові ризики та логістичні бар'єри під час війни [2, с. 476-478].

Матеріальна площина охоплює систему соціальних гарантій – житло на час служби, пільгові кредити, медичну допомогу, одноразові виплати у випадку загибелі, інвалідності чи втрати працездатності, належні розміри грошового забезпечення. Процесуальна площина – це власне «правовий захист»: звернення з адміністративним позовом, можливість звільнення від судового збору в категоріях спорів, пов'язаних із проходженням служби, застосування спрощених форм розгляду, витребування доказів і врахування зразкових/типових рішень для уніфікації практики. Такий поділ не є абстракцією: від нього безпосередньо залежить побудова позовних вимог і стратегія доказування, а також прогнозованість результату справи [1, с. 253–259].

Застосування правил територіальної підсудності за місцем проживання позивача підсилює реальний доступ до правосуддя для військових, які часто перебувають на лікуванні чи реабілітації. Разом зі спрощеним/письмовим провадженням це мінімізує витрати часу й ресурсів, дозволяючи вирішувати спори без зайвого процесуального формалізму. Додаткового значення набуває е-правосуддя (електронний кабінет, відеоконференції, електронні докази), яке, як підкреслює новітня доктрина, стало інструментом, що пом'якшує наслідки територіальної та безпекової недоступності судів під час війни [2, с. 474–478].

Специфіка спорів військовослужбовців полягає у тому, що ключові відомості про проходження служби, поранення, інвалідність, розрахунок грошового забезпечення та додаткових виплат зберігаються в органах військового управління. Тому разом із позовом доцільно заявляти клопотання про забезпечення доказів із проханням витребувати всі розрахункові та службові документи з військової частини; у відповідних справах – ініціювати судово-медичну експертизу для встановлення причинного зв'язку поранення із встановленням інвалідності або втратою працездатності [3, с. 37–39]. Ці рекомендації корелюють із загальними принципами розподілу тягаря доказування у публічно-правових спорах, коли обов'язок доведення правомірності рішення покладається на орган влади. Практичний акцент – на повноті витребуваних документів (нарахування, довідки щодо складу грошового забезпечення, акти службових розслідувань, матеріали ВЛК), а також на належному формулюванні питань експертів. Застосування таких процесуальних дій дозволяє нейтралізувати типові «інформаційні асиметрії» між позивачем і органом влади.

Аналізуючи найпоширеніші фабули, можна виділити: спори щодо виплати одноразової допомоги (у зв'язку із загибеллю, інвалідністю, втратою працездатності); спори про належний розмір грошового забезпечення; невивплату або заниження компенсацій; відмови у пільгах; спори, пов'язані з житловими гарантіями. В окремих категоріях суди застосовують механізм типових/зразкових справ, що пришвидшує відновлення прав і формує прогнозованість правозастосування. Вихідною передумовою для коректної кваліфікації є чітке нормативне підґрунтя матеріальних прав – законодавчі приписи щодо видів виплат і умов їх призначення, а також спеціальні норми, які визначають компетенцію органів щодо призначення та виплати допомоги.

В умовах воєнного стану органи публічної адміністрації на своє переконання діють у режимі підвищених повноважень і відповідальності. Водночас сама логіка конституційного правопорядку вимагає, аби розширення дискреції не підривало гарантій справедливого суду – доступу, змагальності та рівності сторін. У цьому сенсі адміністративна юстиція виконує і функцію контролю за дотриманням пропорційності втручання в права військовослужбовців, і функцію інституційної комунікації, коли судові рішення задають стандарти належної поведінки для суб'єктів владних повноважень. Сучасні наукові праці підсилюють цю тезу, акцентуючи, що під час війни саме безперервність роботи адміністративних судів є умовою легітимності й передбачуваності публічної влади.

Висновки. Проведене мною дослідження підтвердило, що адміністративна юстиція є ключовим механізмом відновлення порушених прав військовослужбовців під час війни. Вона поєднує конституційні гарантії доступу до правосуддя зі спеціальними інструментами процесуальної економії (територіальна підсудність за місцем проживання позивача, спрощене та письмове провадження, електронне правосуддя), завдяки чому судовий

захист стає реалістичним попри безпекові ризики та логістичні бар'єри. Саме безперервність і функціональна спроможність адміністративних судів у надзвичайних умовах утримують легітимність публічної влади й запобігають правовому нігілізму, коли інші канали публічної участі звужені [2].

Зміст типових спорів військовослужбовців концентрується навколо соціальних прав – грошового забезпечення, одноразових виплат, пільг, компенсацій, житлових і медико-реабілітаційних гарантій. Ефективність судового захисту в цих категоріях прямо залежить від своєчасного й послідовного застосування процесуальних засобів: клопотань про забезпечення доказів і витребування з військових частин повного масиву розрахунково-службових документів; ініціювання судово-медичних експертиз для встановлення причинного зв'язку поранення/травми з інвалідністю; використання електронних доказів і цифрових слідів взаємодії з органами публічної адміністрації; урахування зразкових рішень для забезпечення єдності практики. Ці прийоми мінімізують інформаційну асиметрію та відповідають розподілу тягара доказування в публічно-правових спорах, коли саме орган влади доводить правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності [3].

На доктринальному рівні доцільно закріпити чітку демаркацію «соціального захисту» як системи матеріальних гарантій і «правового (адміністративно-правового) захисту» як процедурної рамки їх відновлення в разі порушення. Така диференціація усуває неоднозначності у правозастосуванні, підвищує передбачуваність результатів і допомагає правильно формулювати способи захисту та предмет доказування. Вона також вимагає перегляду джерел регулювання соціальних виплат, щоб істотні параметри (види, умови, формули розрахунку) були уніфіковані на рівні закону, а не фрагментовано розкладені по підзаконних актах. У поєднанні з процесуальними спрощеннями та цифровими сервісами це забезпечить швидке, документально вивірене й технологічно доступне відновлення соціальних прав військових у сучасних безпекових умовах [1].

З урахуванням отриманих результатів до системи удосконалень варто віднести: уніфікацію матеріальних підстав і параметрів ключових виплат на рівні закону; уточнення обов'язку органів військового управління оперативно надавати повний перелік первинних документів на запит суду чи позивача; стандартизацію належності та допустимості електронних доказів; формалізацію типових питань до судово-медичних експертиз для встановлення причинного зв'язку; розширення письмового та спрощеного провадження в справах з переважно документальним підтвердженням фактів; інституційне закріплення е-правосуддя як «мосту доступності» (віддалена участь, інтегровані кабінети для військових частин, стандартизовані шаблони довідок і витягів). Запропонований комплекс корекцій спрямований на зниження транзакційних витрат доступу до суду, прискорення відновлення прав і підвищення єдності практики.

У підсумку адміністративне судочинство має зберігати роль гаранта правової визначеності для військовослужбовців: забезпечувати швидке й прогнозоване поновлення соціальних прав, формувати єдині стандарти доказування та підсудності, підтримувати баланс між оборонною необхідністю та процесуальними гарантіями особи. Це – ключ до стійкості правопорядку в умовах війни та до довіри суспільства до публічної влади.

Література:

1. Кельба С. Г., Теремецький В. І. (2024). Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*, вип. 16, С. 253–259. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/469/484>.
2. Колтун Ю. М. (2024). Захист прав і свобод людини в адміністративному судочинстві в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, № 2, С. 474–478. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303583/295628>.
3. Теремецький В., Руснак Л., Шляховчук М. (2024). Захист соціальних прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*, 2(38), С. 33–40. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1881>.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.
6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1992, № 15, ст.190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2015, № 28, ст.250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

Nikitin V. Protection of the rights of military servicemen in administrative proceedings during war

Summary. The article provides a comprehensive analysis of the protection of military personnel's rights through administrative proceedings under martial law. It aims to substantiate, both theoretically and practically, the role of administrative justice as a key instrument for safeguarding access to court and restoring violated rights of service members, especially social rights. Relying on the current legislation of Ukraine (the Constitution, the Code of Administrative Proceedings, and framework statutes No. 2011-XII and No. 389-VIII) and recent scholarly works, the study differentiates between “social protection” and “legal (administrative-law) protection” of service members; it proposes a doctrinal approach to the scope of administrative jurisdiction over disputes with public authorities in matters of service, monetary support, benefits, and lump-sum payments. The paper addresses the specifics of the burden of proof, typical cases and the effect of model decisions, procedural instruments for securing evidence, as well as the role of e-justice and residence-based venue amid security challenges. Particular attention is paid to practical recommendations on plaintiffs' litigation conduct and to effective interaction with military authorities to obtain payroll and service documents. The conclusion formulates proposals to remove statutory inconsistencies in social payments, enhance legal certainty, and reinforce guarantees of access to justice for service members during wartime.

Key words: administrative justice, administrative court, military personnel, judiciary, martial law, access to justice, social rights, monetary support, social benefits, one-time payment, evidence and proof, model (pilot) case, e-justice, territorial jurisdiction, preservation of evidence, public authority (state body).

